

Talletatud pärimus kogukonnale tagasi?

Anu Korb

Eesti Kirjandusmuuseum

Sissejuhatus

1980. aastatel, eriti Nõukogude Liidu viimase riigipea Mihhail Gorbatšovi (valitsusaeg 1985–1991) algatusel toimunud perestroika kaasnähuna hakkas taanduma nõukoguliku ideoloogia surve ning samas kasvas Venemaal elavate väikerahvaste rahvusteadvus. 1991. aasta suvel taastati Eesti Vabariik. Mõlemal maal toimunud suurte muutuste laines hakati enam huvituma oma juurtest ning esivanemate pärandist, seda nii üksikisiku kui kogukonna tasandil. Näiteks mitmetes Eesti valdades tuldi välja ideega koondada Eesti mäluasutustes säilitatav kogukonna kultuuripärand koduvalda. Ka Eesti Rahvaluule Arhiiv sai valdade esindajailt palveid enam kui saja aasta jooksul valla territooriumilt Eesti Rahvaluule Arhiivi talletatud folklooriainese kopeerimiseks. Enamasti ei mõeldud eelnevalt sellele, et hulga materjali kopeerimine on aeganõudev ja kulukas ning kopeeritu kasutajaid võib olla vähevõitu.

1991. aastast alustasin Eesti Rahvaluule Arhiivi ekspeditsioonigrupi koosseisus Venemaa (eeskätt Siberi) maapiirkondades elavate eestlaste suulise pärimuse, mõnevõrra ka elu- ja külalugude kogumist. Igal aastal võtsime vaatluse alla ühe piirkonna eesti kogukonnad, rikkalikuma pärimusega küladesse naasime mõne aasta pärast uuesti (vt Korb 2005: 18–23, 153–154). Nüüdseks olen käinud peaaegu kõigis tänini püsinud Venemaa eesti kogukondades. 1990. aastatel polnud Venemaa atraktiivne uurimispiirkond ning endistes eesti külades käis Eestist pärit uurijaid vähe. Peaaegu igas külas, kus pärimust talletasime, päriti uudishimulikult, mida me kogutud materjaliga teha kavatsame ning kus seda edaspidi näha saab.

2007. aasta suvine kogumismatk Siberi Krasnojarski krai suurimasse seto kogukonda Haida külla (vene keeles Haidak) ja selle naabruses asuvasse väikesesse Bulatnovkasse (vt Korb 2007: 363–370) tõi kogutud materjali kasutamisega seonduvad probleemid taas päevakorradele. Külade aktiivsemad liikmed aitasid mind ja minu reisikaaslast Andreas Kalkunit ja Marge Laasti tõhusalt ning avaldasid korduvalt soovi kõik meie poolt kogutu külla tagasi saada. Tookordne Siberi külaelanike tungiv palve sundis mind taas sügavamalt juurdlema selle üle, mida ja kuidas koguja-uurija uuritavatele tagasi annab. Venemaa eestlaste uurimisprojekti eestvedajana tajusin

nagunii vastutust kogutud materjali edasise saatuse ja oma teadmisi jaganud inimeste ees. Muidugi on kogutud materjali arhiivi ning sealt avalikkuse ette jõudmisega tekkinud ja tekkida võivad probleemid märksa üldisemad ning pakuvad ehk huvi ka laiemalt.

Arhiivid *versus* kodused materjalikogud

Venemaa eesti külakogukondadele on iseloomulik, et neis leidub suhteliselt vähe inimesi, kes on ise oma küla- või pereloo kirja pannud, rääkimata suulise traditsiooni (nt laulud, jutud, kombestik kirjeldused jm) talletamisest. Seega tuleb loota eeskätt väljaspoolsele kogujale-uurijale. Minu ja minu ekspeditsioonikaaslaste Venemaa eesti kogukondadest kogutud materjali seas on fotod, videomaterjalid, helisalvestused ning käsikirjalised kirjanekud ja kogumispäevikud.

Töötanud pikka aega Eesti Rahvaluule Arhiivis, pole mul endal kõhkluski kogutu arhiivi andmise osas. Arhiivitingimustes säilivad materjalid enamasti paremini kui tavapärastes kodustes tingimustes ning põhiosa neist saab huvilistele kättesaadavaks. Oma kogutu arhiivi andmine ei vähenda kuidagi uurija võimalust ise kogutud materjaliga edasi töötada. Vastupidi, arhiiviviidetega varustatud materjal annab pigem uurimusele kaalu.

Kahjuks olen küllalt sageli kokku puutunud kogujatega, kes ei raatsi oma kogutu kuidagi käest anda. Teised tajuvad küll arhiivide olulisust, kuid ei suuda oma paljude tegemiste kõrvalt materjale arhiivi üleandmiseks korda seada ning need jäävad kuhugi kapinurka või riiulile kasutult vedelema. Veelgi hullem on olukord, kui koguja on lubanud, kuid pole suutnud või raatsinud talletatut arhiivi anda. Uuritavad arvavad, et neilt kogutu on korralikult hoitud, arhiivist sünniküla materjale otsides aga selgub, et see pole sinna jõudnudki. Paraku on erakätes olevate materjalide ja arhiivide hävimisoht päris suur.

Arhiivi üleantavale privaatsele infole tuleb muidugi seada kasutuspiirang. Otsus, missugune osa kogutust üldkasutusse ei jõua, tuleb enamasti teha materjali talletanul või arhiivi töötajatel, pärimusmaterjali kohta käivaid üldkehtivaid norme lihtsalt ei eksisteeri.

Kindlasti pole kogumistöö mõte vaid selles, et kogutu saab konkreetsesse arhiivi tallele. See on vaid esimene etapp, et materjal ei läheks kaotsi, oleks, mida uurida, laiemale üldsusele tutvustada, trükki toimetada, filme ja heliplaate teha jne.

Kogutud materjali avaldamine ja eksponeerimine

Toetan seisukohta, et pärimuse või muu materjali koguja ei saa olla vaid saaja rollis, vaid peab ka midagi vastutasuks pakkuma. Venemaa eesti kogukondades välitöid tehes jõudsin arusaamisele, et Eestis teatakse seal elavatest või elanud rahvuskaaslastest äärmiselt vähe ning olen püüdnud vähehaaval olukorda muuta. Viimase viieteist aasta jooksul olen avaldanud Venemaa eesti kogukondade kohta nii teaduslikke kui populaarteaduslikke artikleid, koostanud Siberi eestlaste pärimusmaterjalile tuginedes raamatusarja “Eesti asundused” (1995–1999), CD-antoloogia “Siberi eestlaste laulud” (2005), kaks monograafiat (2005 ja 2007), osalenud interneti-lehekülje “Estonka” (www.folklore.ee/estonka, kureerib Astrid Tuisk) väljatöötamisel, koostöös Kadri Viiresega valmis näitus “Siberi eestlased” (2008). Alates 2003. aastast korraldan Eesti Kirjandusmuuseumis ettekandepäevi “Venemaale veerenud”, kus tutvustame populaarses vormis Venemaa eesti kogukondi ja neist kogutud materjale. Üritustel näitasime ka ERA ekspeditsioonidel salvestatu põhjal valminud dokumentaalfilme “Võõral maal, kaugel teel” (autor Aado Lintrop, 2001) ja “Võera maade sies” (autor Andres Korjus, Exitfilm 2005) ning Eesti Kunstiakadeemia Siberi ekspeditsioonil talletatust kokku pandud dokumentaalfilmi “Jaanipäev” (autor Madis Tuuder, 2008). Näitusel “Siberi eestlased” võis jälgida teisigi Madis Tuuderi monteeritud filmiklippe.

Olen kogumis- ja uurimistööd tehes hoidnud uuritavatega ekspeditsioonijärgselt sidet ning saatnud avaldatud materjale ka Venemaa eesti kogukondadesse. Ajapikku tutvusin paljude Eestisse naasnud Venemaal sündinud eestlastega. Nüüdseks olen arendanud välja oma informantide võrgustiku. Need inimesed on abiks Venemaa eestlaste kohta andmete täiendamisel-täpsustamisel, nende kaudu jõuavad minuni suuresti ka minu tööle antud hinnangud. Kui uurija välitöö-järgselt uuritavatega ei suhtle, ei pruugi ta oma möödalaskmistest teadagi saada.

Mida ja kuidas kogutut tagasi anda

Paljude uurijate ja ka iseenda kogemustele tuginedes, võin väita, et inimesed on üldjuhul huvitatud, et neilt kogutu ühel või teisel moel avalikkuse ette, ka kogukonda tagasi jõuaks. Küsimus tagasisidest, kogutu pärimusgrupile või üksikisikule tagasi andmisest pole üheselt lihtne, kuigi see on tänapäeva salvestustehnikat kasutades tehniliselt hõlpsasti teostatav. Juhin

tähelepanu mõningatele probleemidele, millega olen oma uurijateel ning kogutu populariseerimisel ise silmitsi seisnud.

Välitöölt naasmise järel saatsin külladesse oma vestluskaaslastest, nende pereliikmetest jt külaelanikest tehtud fotosid – see on ühtlasi kogujapoolne väike tänuavaldus. Mõnikord on informandid ise palunud, et neid fotografeeritaks, on soovitud ka ühispilti kogujatega. Pilte ootavad Venemaa kogukondade liikmed väga: fotod on märk meelespidamisest, hoolivusest. Ometi arvavad osa küsitletutest, et kõik külaelanikud (nt joomavea vm tõttu kogukonnas tõrjutud) ei vääri endast fotot – pildi tegijale võidakse ette heita külakogukonnale varju heitva joodiku pildistamist.

Saadetud fotod võivad valmistada informantidele ka pettumuse: mõni arvab, et näeb pildil halb välja (nt väsinud näoga, mustade riietega, sassis juustega). Viis, kuidas inimesed fotoaparaadi ees käituvad, baseerub suuresti kultuuritraditsioonidel (vt nt Becker 105). Fotode tegemisel oleks kasulik teada kogukonnas aktsepteeritud norme. Kuid normid on ajas muutuvad. Me oskame enamasti hinnata vanu fotosid, kus inimesed hoolikalt pildile sätitud, kuid tänapäeval ise seesuguseid teha ei püüa. Näitusel “Siberi eestlased” eksponeeritud vanad mitmekordselt suurendatud perefotod äratasid üldist imetlust, eriti liigutatud olid neist Eestisse ümberasunud, kes tundsid pildidel ära oma pereliikmed või tuttavad. Venemaa eestlased tahaksid ka tänapäeval iseendast ja oma perest eeskätt paraadfotot. Ühe oma ekspeditsioonikaaslase fotografeerimisel tehtud veast – naised olid pildil paljajalu – sain teada aasta hiljem sama kogukonda külastades. Kõik neli pildil olnud naist tegid sellest fotost juttu ning kurtsid meile, et seesugune pilt ikka ei kõlba. Majja sisenedes olid nad kombekohaselt kingad ukse taha jätnud ning ei aimanud, et nende paljad jalad pildile jäävad.

Veelgi keerulisem olukord tekib siis, kui koguja-uuriija tahab omatehtud fotosid avalikult eksponeerida (nt näitus, film, raamat). Minult küsiti kord, miks ma ühest inimesest leheküljesuuruse foto panin, kui teiste omad on poole väiksemad. Antud juhul oli see raamatu kujundaja soov, konkreetse kogukonna silmis näis kellegi pildi suuremalt esile tõstmine aga isiku põhjendamatu esile tõstmisena. Kogukonnaliikmed oleksid leppinud ehk külas juhtpositsioonil oleva inimese esiplaanile asetamisega.

Eksponeeritud pilti või filmikaadrit võivad eksponeerijad mõista kogukonnaga seotud inimestest sootuks erinevalt. Näiteks 2008. aasta lõpul valminud näitusel “Siberi eestlased” oli

Ülem-Suetuki küla foto, kus vabapidamisel külakari kiriku juurest varju otsib. Välitöögrupi liikmed pidasid seda õnnestunud võtteks, tegelikkuse peegelduseks. Meest, kes oli alates 2002. aastast küla usuelu korraldanud, aga riivas nähtud foto. Teda olid kiriku ümber hulkuvad loomad ammu häirinud. Mees taotlenud kirikule aia ümber tegemiseks toetust, kuid tal ei õnnestunud raha hankida. Seega osatati tema hella kohta.

Samal näitusel oli teinegi foto, tehtud jaanipäevases pühade-meeleolus, kus mootorrattale on mahutatud hulk inimesi. Fotot ei saa muidugi käsitleda väärteo-dokumendina – kas rattaga üldse sõideti, pildilt ei selgu! Ometi leidis nii mõnigi kohalikke olusid tundev inimene foto sobimatu olevat, sest purjus seltskond (liigjoomine on külades probleemiks!) eksponeerimist ei vääri.

Andres Korjuse dokumentaalfilmis “Võera maade sies” häirisid mõningaid Siberis sündinuid filmis näidatud üksikud kaadrid risuste külavaadetega. Nii mõnigi pahvatas: „Meil on ju nii ilus küla, miks näidatakse just neid koledaid kohti!” Tegelikult on filmis ilusat loodust märksa rohkem kui risuhunnikuid, aga tähelepanu pööratakse eeskätt sellele, mis silma riivab. Üldiselt ei soovi Venemaal sündinud eestlased, et võõras näeb, veel vähem filmib-pildistab nende koduküla heakorrastamata paiku.

Sarnane probleem võib esile kerkida ka filmi teksti osas. Näiteks Madis Tuuderi 2007. aasta ekspeditsioonil kogutu põhjal valminud lühifilm “Krinbergi Miku” annab hea sissevaate Siberi külanoorte maailma, kuid noorte kohatine kõnepruuk välistab paljude külaelanike silmis filmi avaliku näitamise.

Mõnikord osutub otstarbekaks kopeerida osa kogutud arhiivimaterjalist (nt laulud, jutud) külla kohapeal kasutamiseks. Hõlpsam on muidugi teha koopiaid järjest, väljalõikeid tegemata. Pärimuseuurija seisukohalt unikaalne materjal, kus laulu või juttu ühiselt meelde tuletatakse, näiteks korduvalt uuesti alustatakse, võib niisugusel kujul kopeerituna kogukonna-liikmetele piinlikkust põhjustada, sest segiminekuid tajutakse ebaõnnestumisena.

Raamatusse, filmi või näitusele valitud tekstidega seotud probleemid võivad osutada paljuski sarnasteks fotode omadega – samu jutte jm pärimuslikku teavet jagavad paljud, väljaande või koostatud näituse tarvis tuleb teha olemasolevatest tekstidest suhteliselt karm valik. Kelle tekst väärrib eksponeerimist? Asjaosalistele võib ikkagi tunduda, et uurija pole toiminud õiglaselt. Pärimusgrupi liikmed tahavad loomulikult enam lugeda-näha oma pere või omaküla inimestest ja üleüldse sünnikülast. Teiste külade elanikud ei pruugi neile huvi pakkuda. Kui väljaandesse,

filmi või näitusele on koondatud mitme küla materjal, võib inimestele tunduda, et nende küla esindatus on ebaõiglaselt vähene.

Inimesi huvitab üldjuhul ajalooline tõde ning raamatusse raiutud või arhiivi antud tekstide tõele vastavus. Suulise ajaloo talletamisel tuleb esile, et inimesed mäletavad ja tõlgendavad samu sündmusi erinevalt (vt nt Jaago 191). Avaldatud juttu võib mõni sama kogukonna liige pidada lausa valeks ning raamatu koostajale ette heita, et ta tõde välja ei selgitanud. Pärimuslikke usundilisi jutte (muistendid) või esivanemate ravisõnu, maagilisi toiminguid jms peab mõnigi noorema põlvkonna esindaja tühjaks lobaks, mis jäädvustamist ei vääri. Üksikuid külast noorelt lahkunud ratsionaalse mõtteviisiga mehi seesugused tekstid lausa pahandasid.

Kogujale usaldatakse sageli kitsalt privaatsfääri kuuluvat infot, mida ei saa isegi oma lähedastega jagada, kuid mis vajab välja rääkimist – avaldub nn teraapiline efekt. Jutustaja ei pruugi hiljem tahta kord räägitut uuesti üle korrata või kuulata, tuleb ette, et ta väljaöeldut tagantjärele kahetseb. Kuuldu võib riivata mõnd samas või naaberkülas elavat peret või inimest. Koguja-uuriija ei pruugi tajuda seda õhkõrna piiri, mida võib avalikustada ja mida mitte. Mõnikord jõuab koguja oma uuritavatele õige lähedale. Näiteks Tartus toimunud filmifestivalil Maailmafilm 2009 esitleti noore Siberi-lätlaste uuriija Aigars Lielbārdise filmi “Vera ja Janis Lācis”, mille võtted toimusid väljarännanud latgalite asutatud Timofejevka külas Novosibirski oblastis. Filmis käsitleti ühe latgalite kolmanda põlvkonna pere argipäeva. Filmija, ka ise latgali päritolu, oli võtete tegemise käigus otsesõnu pererahva magamistuppa pääsenud. Igal juhul on seesugune filmivahenditega inimeste privaatsfääri tungimine riskantne ettevõtmine.

Probleemiks võivad osutuda ka obstsõönse sisuga tekstid, mis pole mõeldud laiemale avalikkusele. Samas pole üheselt selge, mida mõista obstsõönse või privaatse teksti all. Needki arusaamad muutuvad ajas.

Probleeme võib põhjustada ka valminud väljaannete ja filmide uuritavateni toimetamine. Kallite postikulude tõttu ei jõua neid tavaliselt saata kõigile külaelanikele. Mille alusel teha valik? Väljaanded ei pruugi jõuda kõigi potentsiaalsete huvilisteni: infot jagatakse külades peamiselt oma sõpruskonnaga, kingitud väljaandeid ei raatsita nende kaotsimineku kartuses alati teistele lugeda/vaadata anda.

Väljaannete, ka kogutu koopiatena külla jõudmine aitab üksiti küla pärimust kauemini alal hoida. Muidugi on hädavajalik eelnevalt teada kohapealseid tehnilisi võimalusi. Helisalvestuste

kuulamine, video või filmi vaatamine, tekstide lugemine aitab noorematel varem kuuldut kinnistada. Nii elavad esivanemate jutud, laulud, tantsud, mängud ja kombed edasi ka siis, kui pärimusekandjad juba teispoolsusesse jõudnud. Nooremad saavad vajadusel ununenut uuesti õppida. Piisava hulga huviliste olemasolul saab alguse pärimuse teine elu.

Kokkuvõtteks

Kuigi üleskutse – kogutu kogukonnale tagasi – kõlab ahvatlevalt, pole seda täies mahus kuidagi võimalik täita. Ja seda mitte koguja-uurija tahtmatuse või mugavuse tõttu vaid kogukonnaliikmete endi hoiakute, infot jaganud isikute kaitsmisvajaduse jms tõttu. Tuleb vastutustundlikult kaaluda, mida kogutust on võimalik taaskasutusse anda. Valik on igal juhul subjektiivne ning ei pruugi osutada kõigi meelest ainuõigeks. Väljaande, filmi või näituse koostaja eelistused ei pruugi ühtida kogukonnaliikmete omadega. Hinnangu andmist mõjutavad paratamatult inimeste väärtushinnangud, kogukonnasisesed suhted jm tegurid. Negatiivne tagasiside, uurija tehtud vigade esiletoomine, annab uurijale harilikult enam infot kui positiivne tagasiside. Empaatiavõime ning aktiivne suhtlemine uuritava kogukonna liikmetega on igal juhul otsustuste tegemisel abiks. See annab kogujale-uurijale võimaluse oma valikuid põhjendada ning aitab mõnd möödalaskmist siluda.

Kirjandus

- Becker, Karin. „Picturing a Field: Relationships between Visual Culture and Photographic Practice in a Fieldwork Setting.“ *Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity. A Festschrift for Barbro Klein*. Toim Bertti J. Anttonen. Sweden: Botkyrka (2000): 100-121.
- Jaago, Tiiu. „See kõik oli nii, nagu tundsin ja mõtlesin“. *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria meetodite ning uurimispraktika alalt*. Koost. Tiiu Jaago. Tartu Ülikooli Kirjastus (2003): 191–210.

Korb, Anu. „Venemaal rahvuskaaslasti küsitlemas: folkloristliku välitöö metoodilisi aspekte.“
Studia Ethnologica et Folkloristica Tartuensia 9. Toim. Tiiu Jaago, Ene Kõresaar. Tartu
Ülikooli Kirjastus, 2005.

Korb, Anu. *Seto kogukonnad Siberis folkloristi vaatevinklist*. Paar sammukest XXIII. Eesti
Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2007.